

Aygün Cengiz, Serpil (2001) “Siyasal İktidarın Meşrulaştırılması Sürecinde Kültören-Basın İlişkisi: Ankara Bayram Gazetesi Örnek Olayı” (Metin Turan ile birlikte). ***Folklor/Edebiyat Dergisi***, Cilt 7, Sayı 25, 21-33.

SIYASAL İKTİDARIN MEŞRULAŞTIRILMASI SÜRECİNDE KUTTÖREN-BASIN İLİŞKİSİ: ANKARA BAYRAM GAZETESİ ÖRNEK OLAYI¹

SERPİL AYGÜN CENGİZ
METİN TURAN

"Kitle iletişim araçlarının folklorun iletilmesinde rol oynadığını söylemek yeterli değildir; aslında daha doğru olan, kitle iletişim araçlarının folklorun bir parçası olduğunu söylemektir."
Linda Dégh²

Bu çalışmada, 1957'de yayın hayatına başlayarak 1992 yılına kadar yayımlanan *Ankara Bayram Gazetesi*'nde yer alan politik haberlerde bir kuttören (ritüel, ayin) çeşidi olarak dinsel bayramların siyasal iktidarı meşrulaştırma amacıyla nasıl kullanıldığı çözümlenmeye çalışılacaktır.

Ankara Bayram Gazetesi'nde yer alan, bayramla ilgili ya da bayramların kimi örgelerinin kullanıldığı tüm haberlerde, dinsel bayramların kuttörenselleştirilmesinin siyasal iktidar/lar/ın meşrulaştırılmasına yönelik kullanımı konusuna geçmeden önce kuttören-basın ilişkisinin değişik boyutlarına üç anabaşlık altında kısaca değinilmesi gerekmektedir.

Kuttören-basın ilişkisi; haber üretimi sürecinden başlamakta, haberin yapı/özelliklerinde ortaya çıkarak okuyucunun gazeteyi eline alıp okumasına dek süren bir dizi kuttörenselleştirme etkinliğinde kendini göstermektedir:

- Haber üretimi kuttörenleri: Haber üretimi örgüt içi, örgütlerarası ve hegemonik düzeylerde ayrı değerlendirilerek incelendiğinde (akt. Tılıç 1998:53-56) ele alınan her düzeyde "simgesellik, ölçünleştirme, yinlemecilik" gibi kuttörenlerin temel özelliklerinin devreye girdiği (kutsalla bağı kopmuş) bir kuttörenselleştirme düzeniyle karşılaşmaktadır.
- Basında yer alan haberlerde kullanılan dil dolayısıyla medya olaylarının kuttörenselleştirilmesi: Dayan ve Katz'a göre medya olaylarının tümü, toplumun değerleri ile düzgülerinin dile getirilerek onaylandığı kuttörenlerdir; kitle iletişim araçları dolayısıyla, toplum kuttörenselleştirme etkinliğinde gerçekleştirilene benzer bir oluşumla birarada tutulur; o nedenle bu olguya "medyanın kuttörenselleştirme rolü" denmektedir. (akt. Curran ile Liebes 1998:5)
- Gazete okuyucusunun gerçekleştirdiği kuttören: Başka bir deyişle, okuyucunun (belli zamanlarda, konularda vb.) gazete okuma edimi. Eliade, bu çok sıradan görünen okuma etkinliğinin "bile mitolojik bir davranış" içerdiğini, bunun nedeninin okumanın "yalnızca ilkel toplumlardaki efsane anlatımı[nı] ... ikame etmesi değil, aynı zamanda ve özellikle" çağcıl insana, söylencelerle "gerçekleştirilene benzer bir 'zamandan çıkış' sağlaması" olduğunu

1 Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2000 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen I. İletişim Sempozyumu'nda bildirisi olarak sunulmuştur.

2 Linda Dégh (1994), *American Folklore and the Mass Media*, Bloomington, Indiana University Press, s. 25.

söylemektedir; okuma, insanı "kişisel süresinin dışına atmakta ve onu başka ritimlerle bütünleştirmekte"dir, (1992:182); böylece okuma etkinliği, çağcıl insanı bir ayinsel etkinlik olarak içine çekmektedir.

Haber üretim sürecinin başlangıcından haberin okunmasına kadar geçen sürede altta yatan temel yapı olarak görünen kuttörenselleştirilmiş yapı/özelliklerinin siyasal iktidarın meşrulaştırılması/mağandaki ideolojik işlev/ler/inin incelenmesine 'kuttören'in neliğinden başlanabilir.

Kuttörenler; "belirli durumların, olayların ya da değişimlerin önemini belirten ve temsil eden örgütlenmiş sembolik pratiklerle törenselleştirilmiş etkinlikler"dir (O'Sullivan ve diğerleri 1998:267). Başka bir deyişle, kuttören, toplumsal olarak ölçünleştirilerek yinelenen simgesel etkinliklerdir.

Başlangıçta, olasılıkla, "[b]ereketin denetimine yönelik [olan] ayinler", siyasal iktidarın kurulma ve kurumsallaşması sürecinde "siyasal iktidarın meşrulaştırılmasına yönelik ideolojik aygıtlara" dönüşmüştür; "[s]iyasal iktidarın meşruluğunun kurumsallaşması, bir ucunda zorun, diğer ucundaysa ideolojinin yer aldığı ... karmaşık ve çok yönlü bir dayatma/ikna etme sürecidir ..." (Özbudun 1997:10, 59).

Kuttörenler, "dinsel olan törenler" biçiminde açıklanabilir. Din; kutsal, kutsalla ilgili inançların örgütlenmesini ve bu örgütlenmeden çıkan ayinleri gerektirmektedir (bkz. Aron 1994). Dolayısıyla kuttören kutsalla bağlantısının zorunluluğunu doğal olarak imlemektedir. Burada da dolayısıyla öncelikli olarak kutsalın kökeni olan kutun neliği sorunu öne çıkmaktadır: Kut, Ögel'in deyişle "Tanrının bazı insanlara bahsettiği kutsal kudrettir." (1993:303). Kişinin "kut"u olması, eski Türklerde "devlet sahibi ve kağan olma" anlamında kullanılmaktaydı; daha sonraları kutun anlamı genişleyerek talihli olma anlamına gelmeye başlamışsa da (Ögel 1982:21), alışlagelen anlamıyla kut, kutsalla bağıntılı olmayı imlemektedir.

Kuttörenin kutsal addedilenle bağıntısı (kutsallaşması ya da kutsallaştırması) kuttörenin özel atmosferini oluşturmaktadır. Benjamin'in; sanat yapıtının hakikiliği kavramını oluşturan 'şey'i; başka bir deyişle özgün yapıtın şimdi ve buradallığını anlatmak için kullandığı aura kavramı betimlenmeye çalışılan özel atmosfer anlamında kuttörenler için de kullanılabilir: Özgün yapıt gibi kuttören de yaşadığı an/süre nedeniyle biriciklik niteliğini kazanarak kendi aurasını oluşturmaktadır.

Benjamin, sanat yapıtının teknik yoldan yeniden üretilebildiği çağda özel atmosferini yitirerek gücünü de yitirdiğini söylemektedir. Benzer biçimde kuttörenler haber biçimine dönüştüğünde (:yazı ve fotoğrafla çoğaltılıp yeniden üretildiğinde) şimdi ve buradallığından kopartılmaları sonucunda kutsalla bağıntısını yitirmektedir; çünkü Benjamin'in de belirttiği gibi "[y]eniden-üretim tekniği, yeniden üretilmiş olanı geleneğin alanından koparıp almaktadır." (1995:49). Dolayısıyla bir kuttören, haber olduğunda, geleneğinden kopmuş olmakta ve aurasını yitirmektedir. Benjamin'in de dile getirdiği gibi kitle iletişimine geçilmesiyle birlikte, "olguları yaşam-deneyimleriyle algılayan insandan ... enforme edilen insana" geçilmiş (akt. Oskay 1995:160); dolayısıyla gelenek oluşumuna katılma olanağı olmayan insan aurasını yitiren kuttörenlerin törenselleştirildiği bir dünyada yaşamaya başlamıştır. Bu nedenle geleneksel toplumlarda bir kuttören çeşidi olarak bayramlar, siyasal iktidarın kurulma ve

kurumsallaşma sürecinde yavaş yavaş kutsalla bağıntısı kopartılarak dünyevileştirilmekte; böylece, meşrulaştırıcı işlevini törenselleşerek (Özbudun 1997:159) (aurasını daha gazete haberi biçimine dönüşmeden yitirerek) sürdürmektedir.

Ankara Bayram Gazetesi'nde yer alan bayram haberlerinin (ya da bayram örgelerinin kullanıldığı haberlerin) ideolojik işlevlerinden örneklere, Bayram Gazetesi'nin yılın belirli zamanlarında yayımlanması geleneğinin sorgulanarak başlanması anlamlıdır.

Ankara Bayram Gazetesi, diğer büyük illerde yayımlanan Bayram Gazeteleri gibi Şeker Bayramı'nın ikinci ve üçüncü gününde, Kurban Bayramı'nın ise ikinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde çıkmaktaydı. Görüldüğü gibi, gazetenin yayımlanış günleri olan bayram günleri ile öteki günler türdeş değildir. Bu evrende sıradan (adi) zaman ile kutsal zaman birbirinden farklıdır: *Bayram Gazetesi*'nin sıradan bir zaman diliminde değil de, kutsal zamanda yayımlanmasının simgesel bir anlamı bulunmaktadır.

"Her dinsel bayram ... efsanevi bir geçmiş içinde 'başlangıçta' meydana gelmiş olan kutsal bir olayın yeniden güncelleştirilmesinden ibarettir. Bir bayrama dinsel olarak katılmak, bizzat bayram tarafından yeniden güncelleştirilen efsanevi Zaman'la yeniden bütünleşmek üzere 'olağan' zamansal süreden çıkmayı gerektirmektedir." (Eliade 1992:48-49). Kuttören yardımıyla olağan zamansal süreden çıkışın anlamı "geçmişin yikanabileceğine, yaşamına yeniden başlayabileceğine ve kendi dünyasını yeniden yaratabileceğine" inanmaktır (Eliade 1993:134). O nedenle bayram zamanı, yenilenme amacıyla asal olarak dinlenme zamanıdır. Bayramı kutlayanlar için bayram, dinlenme/yenilenme zamanıdır. *Bayram Gazetesi*'nde siyasal iktidar temsilcileriyle ilgili olarak yer alan haberlerde, bu kişilerin, devlet yönetme işlerinden sonra yorgunluklarını giderme amacıyla dinlenmelerinin en doğal hakları olduğunun anıştırılması siyasal iktidarcaya yapılagelenlere meşruiyet kazandırmaktadır:

"Politik gerginliklerden yorulan liderlerin bir kısmı uzun bayram tatilinden yararlanarak başkentten uzaklaştılar. Cumhurbaşkanı vekili İhsan Sabri Çağlayangil Yalova'daki tütün çiftliği yakınında bayramı geçirirken, Demirel'de bu yıl ilk defa Tuzla'daki evine gitti." (13 Ağustos 1980)³

"Dinlenmek hakları: Milli Güvenlik Konseyi ve Genel Sekreterliği 10 ayda 204 kanun çıkararak dünya rekorunu kırarken, bakanlar da günde 15 saatten 10 ayda 4500 saat çalıştı ve Türkiye rekoru kırdı. Türkmen ve Baturalp bayram hediyesi olarak önemli açıklamalar yaptılar." (2 Ağustos 1981)

Türkçe'deki "bayram" sözcüğünün kökeni, çeşitli kaynaklara göre, Farsça bezrem-bezramdır ve "sevinç ve eğlence günü" anlamında kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde bayram, "halk arasında gülme ve sevinme" olarak; bayram günü de 'sevinç ve eğlence günü' olarak tanımlanmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud 1998: c.I, 484) Kutla bağı kopsa da çağcıl insan için de zaman türdeş değildir ve Eliade'nin dediği gibi çağcıl insan için de "oldukça tekdüze olan çalışma zamanının dışında, eğlence ve seyir zamanı olan 'bayram zamanı' vardır." (Eliade 1992:50). Sıradan

³ Haberlerdeki yazım yanlışları düzeltilmeden metne olduğu gibi alınmıştır.

Çalışmada verilen haber örneklerinin tümü *Ankara Bayram Gazetesi*'nden seçildiği için gazetenin adı ayrıca belirtilmeyecektir.

zamandan farklı olan bayram zamanının coşku dolu kutlanması gerekliliğinin kaynağında evrenin yaradılışının yıllık olarak yinelenmesi düşüncesi yatmaktadır. Bayram zamanının varlığı zorunludur: çünkü bayram zamanında "[z]amanın kirlenmesi ve aşındırdığı herşey" yok edilmektedir, "[d]ünyanın yok edilmesine ve yeniden yaratılmasına simgesel olarak" katılma yoluyla insan da yeniden doğmakta, çünkü "yeni bir varoluşa başlamak"dır (Eliade 1992:59). *Bayram Gazetesi* de bayram kuttörenlerinin işlevini sürdürerek, her zaman kutsal zamanı başlangıç noktası alacak biçimde yıllık döngüsünü sürdürme yoluyla her yayımlanışında zamanı başa alarak mevcut durumu yeniden üretmekteydi:

"Şeker Bayramının ilk günü bütün yurttta ve Kıbrıs'ta neşe ile geçmiş, havaların çok güzel olduğu başkentte dün vatandaşlar dost ziyaretleri ve gezmelerle vakit geçirmişlerdir. Yazdan kalma bir gün geçiren Ankara'da çocuklar oyun sahalarını ve sokakları doldurmuş ve bu arada Başkent'in çeşitli hastanelerinde dün doğan erkek çocuklardan çoğuna Bayram adı verilmiştir." (22 Aralık 1968)

"Bayramda kişi 'Yalnızlığı sevmemeli', Bayramda içeri kapanıp oturmamalı. Dügün-dernek, cümbür cemaat topanıp, eğlenmeli, neşelenmeli." (Mustafa Ekmekçi, 20 Mart 1961)

"Bugün sizlerle şu köşede, bayramdan bilistifade, ağızlarımızda bayram şekerlerinin yapışkanlığı, damaklarımızda kurban kavurmasının lezzeti varken şöyle sakın sakın memleketimizi bir tanımaya çalışalım " (İlhami Soysal, 11 Mart 1963)

"Devlet Başkanımız Evren dedi ki; Sevgili vatandaşlarım, güven ve mutluluğun tadına Milletçe eriştiğimiz bu günde, Kurban Bayramınızı kutlamaktan sevinç duymaktayım." (20 Ekim 1980)

Bütün bir yılın kirini, mutsuzluklarını alıp götürdüğü savlanan bayram günlerinde *Bayram Gazetesi*'nin köşe yazarları da kimi zaman, İlhami Soysal gibi, köşesine "Bayramlık" tarzı (11 Mart 1963) bir ad vererek ve çoğu zaman da yazılarının içeriğinin "sıkıntılardan, kasvetli konulardan uzak" bayram tadında olmasına dikkat ederek yazmaktaydılar:

"Onun için, her şeye rağmen umutlu olmalı, gelecek günlere, güzel günlere! Mutluluk herkesin elindedir, umutlu olmalı." (Erdoğan Tamer, 11 Mart 1963)

"Bayram sevinçli gün demektir. Sevinemeyenler düşünsünler." (Cenan Bıçakçı, SDP Genel Başkanı, 14 Ağustos 1980)

"Çok kısa sürede ulaşacağımıza inandığımız güçlü ve mutlu Türkiye hedefi, içinde bulunduğumuz bölgede barışın ve huzurun yeniden tesisi için de en büyük mesnet teşkil edecektir. Türkiye'deki güçlü uyanış bu hedefe gitmemizi mutlaka sağlayacaktır. Bu vesile ile muhterem vatandaşlarımızın Mübarek Ramazan Bayramını tebrik eder, selam, sevgi ve saygılar sunarız." (Alparslan Türkeş, MHP Genel Başkanı, 14 Ağustos 1980)

Kutsal zamanın coşkusu haberlerde sözü edilen mekânlara da yansıtılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, "[b]ir yer ışıklarla ve çiçeklerle bezendiği zaman" bu yerin Türkçe'de bayram yeri olarak adlandırıldığını, bunun da "gönül açan yer" (Kaşgarlı Mahmud 1998: c.I, 484) anlamına geldiğini söylemektedir. 26 Mayıs 1961 tarihli *Bayram Gazetesi*'nin haberinde de bayram yerinin anlamına uygun bir şöyle bir ifade

karşımıza çıkmaktadır: "Bayram dün bütün yurttta kutlandı. (...) Şehir ışık içinde. Ankara geceleri baştan başa ışık deryası içindedir. Resmi-özel bütün müesseseler, dükkanlar, bankalar, caddeler ve evler renkli ışıklara donatılmıştır." denmektedir. Böylelikle bayram haberlerinde ülkenin her yeri mekan bağlamında da kutsallaştırılarak tüm olumsuzluk/mutsuzluklardan arındırılmaktadır.

Augé, kuttöreni, "görece kimlikleri/ özdeşlikleri aracı ötekilerden geçerek ... yaşama geçirilmesi" biçiminde tanımlamaktadır." (1995:78) Ayinsel etkinlik ötekilik ve özdeşlik kavramlarını getirerek, ötekini, başka bir deyişle "bilinen kimliğin dışında olanı" da belirlemektedir. Zaten ayine dahil olan katılımcılar, kendilerini ancak "öteki"ne bakarak tanımlayabildikleri için ayinler, Leibnizci anlamda monadik bir yapıda değildir: Ayinlerin; Leibniz'in Monadlarının tam tersine "bir şeyin içeri ya da dışarı geçebilmesine izin veren pencereleri" (1998:92) vardır. Ankara Bayram Gazetesi'ndeki bayram kutlamalarıyla ilgili yazı ve siyasal seçkinlerin iletilerinde ötekinin kimliği çoğu zaman doğrudan söylenmemekte fakat anıştırılmaktadır:

"Türk toplumu dini bayramları tarihinin her devrinde en anlamlı ve mutlu günleri olarak yaşamış ve bugünleri daha iyi günlere başlangıç yapmıştır. (...) Eğer bugün Devletimizi dışta temsil eden ve Devlet görevi yapan vatandaşlarımıza Türk'ün ezeli düşmanları tarafından alçakça saldırılar olabiliyorsa; bunların cür'etlerini nereden aldıklarını iyi tesbit etmek ve bilmek gerekir. Türk'ün her zaman şahlanan birlik ve beraberlik anlayışının bütün dünyaya tekrar gösterilebilmesi zamanı yine gelmiştir. (...) Bu Bayram günlerini aziz milletimize, baha biçilmez güzelliklere sahip cennet Ülkemizde her türlü kargaşadan uzak, mutluluk ve barış dolu yarınlarla vesile olmasını diliyorum." (Cahit Karakaş, Millet Meclisi Başkanı, 13 Ağustos 1980)

"Huzur içinde kutluyoruz bu bayramı. (...) Türk'ün Türk'ten başka dostu yok. Şöyle kaldırıp kafanızı, dünyaya bir bakın. Gerçek bir dosta rastlayabildiniz mi? (...) Avrupa haysiyetimizle oynuyor. Dost bildiğimiz ülkeler vize üstüne vize koyup duruyorlar. Rusya, İran, Irak, Suriye, Yunanistan ve Bulgaristan gibi komşularımızdan hangisi samimiyetle Türkiye'nin iyiliğini istiyor acaba?" (Can Pulak, 20 Ekim 1980)

Ötekini gören ve gösteren bu pencereler aracılığıyla, kuttörenler aidiyet duygusu yaratarak topluluğa yönelik bağlılık duygularını perçinlemektedir (Elliot 1982:586). "Biz hepimiz burada bunun içindeyiz" anlamındaki bizlik duygusu (Elliot 1982:597) topluluğu birleştirici bir duygudur. Bu nedenle, Bayram Gazetesi'ndeki bayramla ilgili haber ve köşe yazılarındaki bizlik duygusu çeşitli biçimlerde vurgulanmaktadır:

"Tıpkı milli bayramların milletin hayatında, dini bayramların o dinin mensupları arasında duygularda, düşüncelerde emellerde ve kederlerde bir birlik ve beraberlik bilinci (şuur) uyandırması ve gerçekleştirilmesi gibi. Bu sebeplerdendir ki, ister kültürde en geri basamakta olsun, ister en ileri durumda bulunsun, her toplumda (cemiyette) bayram geleneği vardır. (...) Zaten bir toplumun insanlarını bir birine kaynaştıran en kuvvetli sebepler birlikte yaşamak, birlikte duymak ve düşünmektir. Bu birliği sağlayan da iş, oyun ve eğlence, eserlerden beraberce zevk alma ve bayramları beraber yaşamadır. İnsanlar birlik olduklarını, beraberliklerini, duygu, düşünce ve alın yazısı ortaklıklarını bayramlarda duyarlar. (...) Bayram nasıl bir insan birliğinin ortak duygu ve emellerinin, heyecanlarının maddeleştirilmiş bir simgesi (remzi, sembolü) ise, bayram da onun gibi, fakat zamanlaşmış bir ortak duygu, kader ve yaşantının deyimidir." (M. Rauf Inan, 20 Mart 1961)

"Devlet Başkanımız Evren dedi ki; Sizleri Ülkemizin bütünlüğü, Ulusumuzun birlik beraberliği yolunda yalnız Bayramlarda değil, bundan sonra da daima yek vücut görmek en içten

folklor/edebiyat

dileğimizdir. Her konuda milletçe elele verdiğimizizi görmek bizlere bu mutlu vatani emanet eden en büyük Türk, ATATÜRK'ün de yegâne arzusu idi. Onun arzularından en başta geleni birlik ve bütünlük içinde bağımsız bir Türkiye'yi yaratmak ve onu sonsuza kadar yaşatmaktır." (20 Ekim 1980)

"Biz kimiz?" sorusunun yanıtını gerek siyasal iktidar temsilcilerinin bayram kutlamalarında,

"Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın yayınladığı mesaj şöyledir: 'Sevgili vatandaşlarım, Kurban Bayramınızı tebrik eder (...) sevgili vatandaşlarım, Kahraman Kıbrıslı soydaşlarım Kurban Bayramını yurt içinde-yurt dışında ve Kıbrıs'ta, bu inançla kutlamanızı ve daha mutlu bayramlara esenlikle erişmenizi temenni eder, hepinize saygılar sunarım.'" (29 Ocak 1972)

"Bu düşüncelerle Milletimizin, Yavru vatan Kıbrıs'taki kardeşlerimizin, yurtdışında çalışan işçi kardeşlerimizin, 'Esir Müslüman, Türk kardeşlerimizin, Bağımsızlık savaşı veren Müslüman kardeşlerimizin ve bütün Müslümanların Ramazan bayramlarını tebrik, ve bugünlerin Hak'kın hakimiyetini vesile olması duası ile bütün insanlara sağlık, sıhhat, selamet ve zaferler temenni ediyorum." (Necmettin Erbakan, MSP Genel Başkanı, 14 Ağustos 1980)

"Muhterem vatandaşlarımızın Mübarek Ramazan Bayramını tebrik eder..." (Alparslan Türkeş, MHP Genel Başkanı); "Bütün yurttaşlarımızın Bayramını kutlarım." (Turhan Feyzioğlu, CGP Genel Başkanı); "Milletçe ... Şeker bayramınızı kutlar." (Doğu Perinçek, TSİP Genel Başkanı, 14 Ağustos 1980).

gerekse Bayram Gazetesi'ne verilen ilanlarda bulmak olanaklıdır:

"NİŞKOZ NİŞASTA, GLIKOZ VE DEKSTRİNERLERİ ile ŞHELLGAZ Ankara ve Havalisi Bayii İlhanlar Kollektif Şirketi Hacı Şükrü- Hacı Kadir ve Mustafa İlhan Bütün din kardeşlerinin Kurban Bayramını tebrik eder, daha nice nice bayramlara erişmelerini dilerler." (29 Ocak 1972)

"Tamamen kendi imkanlarıyla tekrar hizmetinize açılış olan YIBA ÇARŞIMIZ ortakları ve kiracıları adına cümle müslüman din kardeşlerimizin Mübarek Şeker Bayramını canı yürekten kutlar, hayırlı işler dileriz. YIBA ÇARŞISI Yönetim Kurulu" (2 Ağustos 1981)

Genel anlamda *biz*, "ulusumuz", "yüce milletimiz", "muhterem vatandaşlarımız", "kahraman Kıbrıslı soydaşlarımız", "yurtdışında çalışan işçi kardeşlerimiz", "esir Müslüman kardeşlerimiz" dir; daha dar bir alanda kurulan ortaklıktaki *biz* ise Ankara Ticaret Odası için "Ankara halkı ve Oda mensupları" (20 Ekim 1980); Arı Dersanesi için "veliler ve değerli öğrenciler" (14 Ağustos 1980); Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. için "müşteriler ve hissedarlar" (2 Ağustos 1981); Lassa Lisa için "ortak, müşteri ve bayiler" (20 Ekim 1980); Ankara Umum Otomobilciler ve Şoförler Derneği için "Türkiye şoför esnafı" (2 Ağustos 1981); Çay Kurumu için "çay üreticileri ve tüketicileri" dir (29 Eylül 1982).

Elbette ki *biz* için yapılan asıl vurgu "ulus"a, "yüce millet"edir. Hayali bir topluluk olan ulusun üyeleri; *birbirini tanımayacak, tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecek olsa da* (Anderson 1993:20) herbirinin zihninde *toplamlarının hayali* kuttören uygulamaları ve bu uygulamaların basındaki görünümleriyle yaşamaya devam edecektir; bu hayali cemaatin ve hayali olarak yaratılan ideal dizgenin gerçek olduğuna değgin düşünce dünyasının yaratılabilmesinin temelinde törenler yatmaktadır.

Bayram Gazetesi'nde, siyasal iktidar temsilcilerinin bayram kutlamaları aracılığıyla yaratmaya çalıştıkları *bizlik* duygusunun ideolojik sonuçlarından birisi, toplumdaki "başat sınıfların, ikincil sınıflardan gelen direnç öğelerini statükoyu sürdürmede kullanmaları"dır (Fiske 1996:231). Bunun en belirgin örneklerini gazetede bütün parti liderlerine aynı sayfalarda yer vererek farklı sınıflar arasında bir uzlaşma ulaşıldığı yanlışmasının yaratılmaya çalışıldığı gazete sayfalarında bulmak olanaklıdır:

"Buluşma. 7 Parti lideri (Demirel, İnönü, Feyzioğlu, Azizoğlu, Aybar, Türkeş, Bala) Ankara Bayram Gazetesi'nde görüşlerini açıkladılar." (22 Aralık 1968)

"Zıt kardeşler Ankara Gazeteciler Cemiyetinin çatısı altında yine buluştular; Ünalı, Karakaş, Erbakan, Türkeş, Feyzioğlu, Perinçek, Bıçakçı" (14 Ağustos 1980)

Toplumsal uzlaşımın, dolayısıyla toplumsal dengenin kurulduğuna inanılan bir dünyada, o toplumun bireyleri için şimdi yaşanan mutluluk ancak kutsal zaman olan bayram günlerinde gerçekleşebilir; uzun süreli mutluluk ise gelecekteki bir zamanda mutlaka yaşanacaktır:

"Ramazan Bayramından bu yana geçen iki ay on günlük zamanı gözlerimizin önünde kısaca canlandırmak isterim. (...)Hayat pahalılığı, ekonomik durgunluk. (...) Bu alanda da milletçe geleceğe iyimserlikle bakmayı haklı kılacak neticeler elde edilmiştir." (Nihat Erim, Başbakan, 28 Ocak 1972)

"Aziz milletimiz mübarak Kurban Bayramını idrak ediyor. (...) Milletlerin varlığı, bekâsının teminatı, haiz oldukları yaşama iradesi ve mücadele gücü ile teminata bağlanmıştır. Bu itibarla selâmati yılmık, bezginlik ve yeise kapılmakta bulamayız. Hadiselerin karşısına çıkarak ve mesellerin üstüne yürüyerek selâmete erişebiliriz." (Süleyman Demirel, AP Genel Başkanı, 28 Ocak 1972)

"Kurban Bayramını ailelerimizle neş'e ile ve huzur içinde geçirmemiz için hakkımız vardır.(...) Güçlükler ne olursa olsun, iyimser zihniyetimi muhafaza ediyorum. İsterim ki, zaman zaman birbirimizi uyarabilelim ve bayram gibi güzel vesilelerden yararlanalım." (İsmet İnönü, CHP Genel Başkanı, 28 Ocak 1972)

Bayram Gazetesi, gerek köşe yazılarında gerekse haberlerinde gelecekte kutsal zaman dışındaki zamanda da yaşanacak mutlu günler için okuyucularını; Kurban Bayramı'nda "... bu vatan için kurban olmaya hazır yurttaşlar" olarak "dostlukla ve kardeşçe selamlamakta" (Can Pulak, 20 Ekim1980); böylece okuyucusunu, "... Rabbin için ... kurban kes" diyen sese (*Kuran*, Kevser 108/2) kendini kurban etme derecesinde kulak vermeye çağırmaktadır. Böylece; gazeteci, haberinde ya da köşe yazısında dinin aurasının devlete ödünç verilmesini sağlamaktadır (Dayan ile Katz 1992:192, 207).

Siyasal iktidar temsilcileri, "sembollerin manipülasyonu yoluyla" da her zaman bir "meşruiyet mücadelesi". vermektedirler (Türkkahraman 2000:86): *Bayram Gazetesi*'ndeki haber ve yazılarda, *kurban* sembolü gibi *şeker* sembolü de işlevsel bir biçimde kullanılmaktadır.

Şekerin simgesel olarak kullanılmasına ilişkin olarak iki farklı haber örnek verilebilir. 19 Mart 1961 tarihli *Bayram Gazetesi*'nde, arabalarının içinden birbirlerine şeker ikram eden iki kişinin fotoğrafının altındaki yazıda "Şeker Bayramını kardeşçe kutluyoruz. (...) Bu bayram bizi birbirimize daha da yaklaştırdı. Esenlik içinde iki vatandaş en zor şartlarda da olsa birbirine şeker ikram ediyor." denmektedir. Öteki haberde ise "Devlet Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetler Başkumandanı Org. Cemal Gürsel" in Ankara hastanelerinde "yatan yurttaşlarımıza kutularla şeker" gönderdiği anlatılmaktadır (19 Mart 1961).

Törenlerde kullanılan bu tarz simgelerle yapılan düzgülemelerde, " 'tüm insanların maddi bolluğa, özgürlüğe, eşitliğe, kardeşliğe ulaşma başarısı' kazanılacağı gelecekteki durumun imgesi" edindirilmeye çalışılmaktadır (Connerton 1999:80; siyasal iktidarların meşrulaştırılmasında sembollerin yerine ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Türkkahraman 2000). Dolayısıyla, Şeker Bayramı'nda "vatandaşların en zor şartlarda bile şeker yemesi" ile "Devlet Başkanı'nın hasta yurttaşlarına kutularla şeker göndermesi" haberlerinin simgesel anlamı sorgulandığında bu imgelerin işlevinin mutlu gelecek zaman(lar) için mutsuz şimdije katlanma duygusunun (kısacık bayram günlerinde ağzı tatlanan vatandaşların olumsuz koşullara dayanma güçlerinin simgesel olarak arttırılıp) yoğunlaştırılması olduğu ileri görülebilir.

Bayram Gazetesi'nde siyasal iktidarın meşrulaştırılmasında kullanılan kuttörenlerin temel yapısal özelliklerinden bir başkası da "yetkenin ... aktarım-süregitmesinin" pekiştirilmesidir; kuttörenlerin kutsalla olan bağıntısı, "toplumda korku, yetkeye saygı, geleneğe boyun eğme ve disiplinli işbirliği"ni öğretmektedir (akt. Özbudun 1997:26, 18). "Yetkeye saygı" sorunu *Ankara Bayram Gazetesi*'nde çeşitli biçimlerde işlenmektedir. Örneğin gazetenin 29 Ocak 1972 tarihli sayısında Ankara Gazeteciler Cemiyeti Başkanı'nın "Otorite Saygısı Diriltilmeli" başlıklı yazısında, "Dünyanın en büyük, en kabiliyetli, en şöhretli idarecisini getiriniz bu düzene, düzeni yürütmeye gücü yetmez... Bozuk düzen... Bakan başbakanını dinlemezse, umum müdür, bakanın sözüne yalnızca bıyık altından gülüp geçerse, memur umum müdürünü ciddiye almazsa, beyin mekanizması anlayışı berhava olmuşsa, otorite anlayışı berhava olmuşsa, devlet idare edilemez, devlet adamlığı olamaz." denilerek siyasal yetkenin gücü ve ayrıcalığı çoğun oranda olumlanmaktadır.

Siyasal yetkenin temsilcilerinin bayramlaşmalarıyla ilgili haber ve fotoğraflarda gazetenin kullandığı bayramlaşma geleneği kuttörenlerin temel yapısal özelliklerindedir. Bayramlaşma geleneği, bayramın, toplumsal sıradüzen gözetilerek mevcut durumun varlığının pekiştirilmesini sağlayan en önemli ritlerden birisidir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde bayram sabahı padişahın bayramını tebrik edecek olanların adları önceden belirlenip; bu kişilerin ünvanlarına göre padişahın karşısında ya eşiği, ya padişahın eteğini ya da elini öpmeleri (Abdülaziz Bey 1995:263-267; Nutku 1996:257) geleneğine benzer biçimde Cumhuriyet dönemi siyasal iktidar temsilcileri de "yurttaşların" tebriklerini *kabul etmektedirler*:

"Bayram tatilini Yalova'da geçirmekte olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Bayramın birinci

günü Yalova'da mahalli erkân ve yurttaşlarla görüşmüş ve tebriklerini kabul etmiştir. Sunay, dün de saat 11.00'de Gölcük'te donanma mensupları ve mülki erkânla bayramlaşmış, 12.00'de de İzmir'te Birinci Ordu ve Kocaeli vilâyet erkânı ve yurttaşların tebriklerini kabul etmiştir." (29 Ocak 1972)

Siyasal iktidar temsilcileri ancak kendi topluluklarından eş düzeyde olanlarla bayramlaştıklarında kucaklaşıp öpüşmektedirler: "Salona giren [Milli Birlik Komitesi üyeleri], hemen silah arkadaşlarıyla kucaklaşarak öpüşüyordu." (19 Mart 1961).

Bayram Gazetesi yazarlarından Sait Arif Terzioğlu'nun dediği gibi bayramın ilk günü küçükler büyükleri ziyaret eder, bayramlaşılır, büyüklerin elleri öpülür (11 Nisan 1959). *Bayram Gazetesi*'nde büyüklerin ellerinin saygıyla öpüldüğünü gösteren fotoğraflar da yayımlanmaktadır. Bir tarafın karşı tarafın elini öpmesinin anlamı derindir: "Öperek törensel eşitsizliği göstermek" güven oluşturunca; çünkü statükonun karşılıklı olarak kabul edildiğini ilan eder; karşı tarafın elini öpmenin görünürdeki amacı ona "saygı göstermek olabilir ama aynı zamanda onun dünyevi yetkesine gönüllü bir boyun eğiş gösterisidir." (Blue 2000:162):

"İnönüyle bayramlaşma- Temsilciler Meclisinin dünkü birleşimi, Temsilcilerin birbirleriyle bayramlaşmalarının uzaması yüzünden 10 dakika geç açılmıştır. Temsilciler içinde bayramının kutlu olması en çok temenni edilen ve eli en çok öpülen Temsilci C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü olmuştur. Temsilcilerin hemen tamamı tarafından ayrı ayrı bayramı kutlanan İsmet İnönü, dün çalışma bakanı Prof. Cahit Talas'la bayramlaşırken." (26 Mayıs 1961)

Bayramlaşmanın örneklik sonucu, topluluk üyelerinin aralarındaki çatışmaların görünürde bitmesi ve sulhun, toplumsal barışın sağlanmasıdır:

"Bayramda barıştılar; Bir yıldır dargın olan Türk sanatının ünlü iki ismi bayramda kucaklaşıp, öpüştiler ve barıştılar. Bülent Ersoy'la küslüğünü bitiren Filiz Akın, 'küslük ölüm demektir, barış içinde yaşamak varken niçin?' dedi." (13 Ağustos 1980)

Söz konusu sulh elbette asıl olarak toplumun çatışma içindeki bütün katmanları için zorunludur:

"Devlet Başkanımız Evren dedi ki; (...) Hepimizin bildiği gibi, Bayramlar, insanların birbirine yaklaştığı, kırgınlıkların, dargınlıkların terk edildiği, kardeşlik duygularının yeniden canlandığı müstesna günlerimizdir. " (20 Ekim 1980)

Bayramda olduğu varsayılan huzurun kaynağı gazete haberlerinde de dile getirildiği gibi siyasal iktidarın kendisidir. Devlet, oluşmasını sağladığı ve koruduğu huzur için elinden geleni yapmaktadır; bayram günlerinde yapılan 'güvenlik' arama-taramaları da *Ankara Bayram Gazetesi*'nin rutin haberleri arasındadır:

"Bayram 'Arama- Taramasında Rapor: 'Zuhurat Yoktur.' Dün gece Ankara elendi. Hem de nasıl? Tepeden tırnağa kadar: Devasa bir tarak şehrin bir ucundan başladı öbür ucuna kadar gitti, geldi: Bıçaklar, tabancalar, boşa gezenler, uygunsuzlar, bu tarağın dişleri arasına takılıp kaldı." (11 Nisan 1959)

"Bayram dün bütün yurtta kutlandı. (...) Öte yandan, şehirdeki asayişin normal gittiği ve polise bazı küçük zabita olayları dışında hiçbir büyük vakanın intikal etmediği öğrenilmiştir. Çeşitli illerden gelen haberler, bu durumun bütün yurda hâkim olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır." (26 Mayıs 1961)

Bayram günleri yaşanan olumsuz olayların gazeteye yansıtılış biçiminde, olayın kendisinden çok bayram günü olmasının altı çizilmekte; bayram günlerinin "huzur ve güven" içerisinde geçmesi için siyasal iktidarın almış olduğu önlemlerin yeterliğinin vurgulanması amacıyla söz konusu haberler verilmektedir. Örneğin *Ankara Bayram Gazetesi*'nin 19 Mart 1961 tarihli sayısında yanyana verilen iki haberden birinde *Devlet Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetler Başkumandanı Orgeneral Cemal Gürsel*'in, "Başkent halkı dünden beri bariz bir sevinç ve şefkatle bayramlaşmaktadır. Bu arada yurdun dört bucağından aldığımız haberlerden de Bayramın aynı kardeşlik ve barış havası içinde kutlandığı belirtilmektedir." biçiminde demecine yer verilirken bu haberin yanında yer alan haberin başlığı ise, "Bayram Gecesi Aydınlıkevler'de İki jandarma ile hırsızlar çarpıştı"dır. Haberde kullanılan dilde ilginin yönlendirildiği nokta, hırsızlarla jandarmanın çatışmasından çok, olayın *bayram gecesi* olmasıdır. Bu tür haberlerde bayramların kutsallığının vurgulanmasıyla temel toplumsal sürtüşmelerin nasıl gizlendiği; dahası yadsındığı açıkça görünmektedir.

Durkheimci gelenekte kuttörenler toplumun varlığını korumak amacıyla, eylemi, sınırlarını çizerek denetlemektedir. Ne var ki ilk bakışta toplumun varlığını koruma amaçlı kuttörenselleşmenin ardında toplumu baskı altında tutarak mevcut durumu korumanın asal amaç olduğu anlaşılmaktadır. Gazete haberlerinin gerek seçiliş gerekse yapılandırılmasında "simgesellik, ölçünleştirme, yinelemecilik, değişime kapalılık ve kendiliğindenliğe yer vermeme" gibi tüm kuttörenselleşme özellikleri kullanılmakta ve haberin üretilmesinden gazetenin okunmasına kadar geçen bütün süreçlerde siyasal iktidarın meşrulaştırılmasına hizmet eden temel kuttörenselleşme yapı korunmaktadır.

Ankara Bayram Gazetesi'nin, yayımlandığı dönem boyunca *değişen* iktidarlara ilgili yorumları kaba bir bakışla gözden geçirildiğinde bile bayramlar dolayısıyla söz konusu meşrulaştırma açıkça görünmektedir. Örneğin 11 Nisan 1959 tarihli *Bayram Gazetesi*'nde manşetten verilen haberde "Başbakan [Adnan Menderes] Bu Gün İspanya'ya Gidiyor: (...) Aşağıda sayın Başbakan'ın, yurtdışına çıkmak üzere Ankara Gar'ından hareket ederken çekilmiş, yüzünde memnurluk çizgileri dolu bir resmini görüyorsunuz." denilirken yaklaşık iki yıl sonraki *Bayram Gazetesi*'nde "Geçen yıl bugün yıkıldılar. Politikacılar rey için her türlü kötülük ve tavizleri mübah görme zihniyetini reddetmeli." (27 Mayıs 1961) haberi manşettedir.

Konuyla ilgili olarak başka bir örnek de şöyledir: 13 Ağustos 1980'de başyazıda "Çözüm demokraside: Türk ulusu demokrasiyi öyle benimsemiş ki, demokrasiden umut kesmesi için yıllardır gösterilen çabalara, oynanan oyunlara, kurulan tuzaklara karşı demokrasiyi yıkmaya kararlı teröristlerin her gün artan baskılarına, cinayetlerine karşın sarsılmıyor demokrasi inancı." (Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanı, Ankara Bayam , 13 Ağustos 1980) denilirken çok değil, yalnızca iki ay sonra yayımlanan aynı

gazetenin başyazısında tam tersi düşünceler ileri sürülerek "Bayramınız kutlu olsun... Elimde bir ansiklopedi... Hem lügat, hem ansiklopedi.. Adı: Larousse.. Sayfası 461.. Alt alta üç kelime... Güvence, Güven, Güve... (...) 12 Eylül'den bu yana duyduğumuz Güvence ve Güven kelimeleriyle..." (Beyhan Cenkçi, *Ankara Bayram Gazetesi* Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni, 20 Ekim 1980) denmektedir.

Ankara Bayram Gazetesi'nde siyasal iktidarların ideolojilerini meşrulaştıran bütün bu haberler "tarafsızlık" söylemi üretilerek verilmektedir: "Bayram gazetelerinin rahatlığı; bağımsızlığı, tarafsızlığıdır. Sütunlarının her türlü tartışmaya açık oluşudur." (3 Ağustos 1981). Bilindiği gibi, liberal basın anlayışının temel ilkelerinden biri olan nesnellik ilkesi, gerçekte toplumsal çatışmaların üzerini örten bir söylem geliştirme erekli anlayışın ürünü olarak iş görmektedir.

Ankara Bayram Gazetesi'nde yer alan köşe yazılarının önemli bir bölümü de doğrudan dönemin siyasal iktidar temsilcileri tarafından kaleme alınmaktadır. Augé'ye göre siyasal konuşmanın kendisi de bir ayinsel düzenektir: "Medyatikleşmiş belagat", tüm bilgileri toplayarak bunların bir yorumunu önerir ve kütsama edimlerindeki gibi "eyleme davet eder ve gelecekte dem vurur" (Augé 1995:87).

Bayram Gazetesi'ndeki yazılarda da örneklik bayram kutlama sözlerinden sonra ya da sözleri arasında okuyucu *ülkenin meseleleri* hakkında bilgilendirilmektedir (Süleyman Demirel bir başyazısında "Milletimiz Mübarek Ramazan Bayramını idrak ediyor. Bunu, memleket mes'eleleri üzerinde düşüncelerimi ifade etmek için güzel bir vesile sayıyorum." [13 Ağustos 1980]). Okuyucu, bu yazıları okuma yoluyla bir tür 'geçiş ayinine' davet edilmekte; hayali cemaatin bir üyesi olarak yeni bir erişkinler topluluğuna dahil olmaktadır: "Erişkinler topluluğuna katılan yalnızca bir 'yeni doğan' veya 'yeniden dirilen' olmayıp, aynı zamanda ... ifşalara tabi olan, bilen, sırları tanıyan" kişidir; "sırları tanıyan, katılma ayininden geçen kişi, bilen kişidir." (Eliade 1992:165). Topluluğa ayinsel geçiş yapan bu kişi, siyasal seçkinlerin ülke hakkında verdikleri bilgilere sahip olma yoluyla artık mevcut durumun en önde gelen savunucularından biri olmaya adaydır.

Gazete sayfalarında aurasını yitirerek yer alan bayram kuttörenleri, "geleneksel bayram" olarak yitirmekle birlikte yerlerini siyasal iktidar tarafından icat edilen yeni törenlere bırakmaktadır. Başka bir deyişle, kuttörenselleşen yapı temel olarak aslında korunmaktadır: bunun en önemli nedenlerinden birisi, kuttören/tören/lerin, basmakalıp yapılarıyla sürekli yinelenmeleri sonucunda geçmişin kesintisizce sürdüğünü düşündürterek siyasal iktidarın ussallığına değgin inancın pekişmesini sağlamasıdır (Connerton 1999:72).

Siyasal iktidar tarafından icat edilen törenler gazetelerde gerek konu gerekse yapısal özellikleriyle yer alırken artık *aurasızdır*, ama etkinliğinden, gücünden kayba uğramamıştır. Gazete haberlerindeki ayinsel oluşumlar bir çırpıda çözümlenemese de *son bakışta* kuttörenselleşen yapı yerli yerinde durmaktadır.

Kaynaklar

Abdülaziz Bey 1995 *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Anderson, Benedict 1993 *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (Çev.: Iskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.

- Aron, Raymond 1994 **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri** (Çev.: K. Alemdar). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Augé, Marc 1995 **Çağdaş Dünyaların Antropolojisi** (Çev.: Hülya Tufan). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bauman, Gerd 1992 **Ritual Implicates 'Others': Rereading Durkheim in A Plural Society. Understanding Rituals** içinde, Daniel de Coppet (Ed.). Londra: Routledge.
- Benjamin, Walter 1995 **Pasajlar** (Çev.: Ahmet Cemal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Blue, Adrienne 2000 **Öpüşme – Metafizikten Erotiğe** (Çev.: İrem Sağlamer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, Paul 1999 **Toplumlar Nasıl Anımsar?** (Çev.: Alâeddin Şenel). İstanbul: Ayrıntı.
- Curran, James ile Tamar Liebes (Haz.) 1998 **Media, Ritual and Identity**. New York: Routledge.
- Dayan, Daniel ile Elihu Katz 1992 **Media Events: The Live Broadcasting of History**. Cambridge: Harvard University Press.
- Eliade, Mircea 1992 **Kutsal ve Dindışı** (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları.
- 1993 **Mitlerin Özellikleri** (Çev.: Sema Rifat). İstanbul: Simavi Yayınları.
- Elliot, Philip 1982 **Press Performance as Political Ritual. Mass Communication Review Yearbook 3** içinde. Beverly Hills: Sage.
- Fiske, John 1996 **İletişim Çalışmalarına Giriş** (Çev.: Süleyman İrvan). Ankara: Ark.
- Fontenrose, Joseph 1966 **The Ritual Theory of Myth**. Berkeley: University of California Press.
- Jamous, Raymond 1992 **The Brother-Married-Sister Relationship and Marriage Ceremonies as Sacrificial Rites: A Case Study from Northern India. Understanding Rituals** içinde, Daniel de Coppet (Ed.). Londra: Routledge.
- Kaşgarlı Mahmud 1988 **Divanü Lûgat-it-Türk** (Çev.: Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Leibniz 1998 **Monadoloji. Descartes, Spinoza, Leibniz** içinde (Çev.: Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Münir, Metin 1993 **Sabah Olayı – Sabah ve Dinç Bilgin'in Öyküsü**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Nutku, Özdemir 1996 "Bayram" maddesi, **İslam Ansiklopedisi** içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Oskay, Ünsal 1995 **Walter Benjamin'de Tarih, Kültür ve Fantazy. Estetize Edilmiş Yaşam (Sanat'tan Savaş ve Siyasete alman Faşizminin Kuramları) – Walter Benjamin** içinde, Ünsal Oskay (Haz.). İstanbul: Der Yayınları.
- O'Sullivan, Tim – John Hartley et al. 1998 **Key Concepts in Communication and Cultural Studies**. London: Routledge.
- Ögel, Bahaeddin 1982 **Türkler'de Devlet Anlayışı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- 1993 **Türk Mitolojisi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbudun, Sibel 1997 **Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri**. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Pavis, Patrice 1996 **Gösterimlerin Çözümlemesi** (Çev.: Şehsuvar Aktaş). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Real, Micheal 1999 **Marksizm ve Popüler Kültür: Kültürel Eleştirinin Keskin Ucu. Popüler Kültür ve İktidar** içinde, Nazife Güngör (Der.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Tılıç, L. Doğan 1998 **Utanyorum ama Gazeteciyim – Türkiye'de ve Yunanistan'da Gazetecilik**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkkahraman, Mimar 2000 **Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm**. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Winch, Samuel P. 1998 **How Journalists Distinguish News from Entertainment**. Westpoint: Praeger.